

A Halotti Beszéd úgynevezett Könyörgéséről.

Írta: LASZLÓ VINCE.

Legrégibb összefüggő szövegű nyelvemlékünkéről nagy irodalom tárgyal.¹ A nyelvemlék befejező része, az ú. n. Könyörgés.

A Könyörgés jellegéről s a szertartásban való szerepéről közölt nézetek módosításra szorulnak.

Mindenekelőtt rá kell mutatnunk a „Könyörgés“-nek, azaz imádságnak, mint irodalmi jelenségnek legfőbb ismertető jegyére s jeleznünk kell röviden a katolikus halotti szertartásnak akkori lefolyását, hogy tiszta fogalmakhoz fűzhessük vizsgálatainkat.

Az imádság legáltalánosabb értelemben a léleknek Istenhez való felemelését jelenti. A léleknek ez a felemelése végbe-mehet tisztán csak az értelemben, vagy szavakba formáltan is kifejezésre juthat. Az előbbi az elmélkedés, az utóbbi a szoros értelemben vett imádság.²

Az elmélkedésnek mint írásműnek formája az értekező próza. Az imádságot, mely ugyancsak próza, ezzel szemben jellemzi és még egyéb írásművektől is megkülönbözteti a megszólító forma. Állandó és közvetlen hozzábeszélés ez egy jelenlevő Személyhez: Istenhez. Nem mondható társalgásnak, beszélgetésnek, dialogusnak, ha ehhez olyan kölesönösséget értünk hozzá, amelyben a felek felváltva nyilvánítják egymásnak gondolataikat.³ A hozzábeszélő jelleg az imádságforma legfőbb jegye. Vagy úgy is mondhatjuk, hogy ez a közvetlenül Istenhez-beszélő jelleg az imádságforma. Csak azt kell ehhez megjegyezni, hogy ez a hozzábeszélés természetesen nem zárja ki a szövegből a helyenkint első személyben való magánbeszédet. Ilyen például az ember eszmélkedése a maga gyarlóságáról, vagy ilyen az egész „Hiszekegy“, a hitvallás.⁴

¹ L. Pintér Jenő: A magyar irodalom történetének kézikönyve. Budapest, 1921. I. kötet. 45—46. l. Azóta is jelentek meg kitűnő értekezések; így Szinyei Józseftől (Kleblsberg- emlékkönyv, Budapest, 1925. 143—153. l.), Karácsonyi Jánostól (Magyar Nyelv, 1925. évf., 221—232. l.), s legújabban is Szinyei Józseftől (Magyar Nyelv, 1926. évf. júniusi szám).

² „Az imádság két részre oszthatik. Egyik Elmélkedés¹ s-másik Szóbeli álló imádságnak mondatik.“ Baranyi Pál: Lelki paradicsom. Hely nélkül. 1700. (Intés A' Keresztyén Olvasohoz.)

³ A katolikus hittudományban elterjedt meghatározások közül Arany-szájú Szent Jánosé jelöli meg legpontosabban az imádságnak ezt a formai jegyét: „Oratio est locutio ad Deum.“ V. ö. Christianus Pesch S. J.: Prae-lectiones dogmaticae. Tomus IX. Friburgi Brisgoviae, 1911.² pg. 151. s.

⁴ Van még néhány, a hívő áhitat megszentelte szöveg, amely sem formai-

Ismeretes, hogy a Halotti Beszéd a temetőben való elmondásra készült. A halottat a templomból vitték ünnepélyes menetben a temetőbe. Ott először a nyitott sírt a pap szenteltvízzel meghintette és égő tömjénnel megfüstölte; majd a halottat egy zsoltár és egy könyörgés imádkozása közben lebocsátották a sírba. Ezután újból szenteltvízhintés és tömjénfüstölés következett, ami már a sírban levő halottat illette. Az eddigieket latin nyelven végezték s most jött a nevezetes mozzanat, amelyet a szertartási szabály, a rubrika így írt elő: *Hic fiat sermo ad populum*, azaz beszédet kell intézni a néphez, természetesen a maga nyelvén, ebben az esetben magyarul. Erre az alkalomra való a Halotti Beszéd.

Az ilyenfajta beszédek vagy a halott érdemeit méltatták, vagy pedig a híveket buzdították, hogy imádkozzanak a halott lelkének nyugalmáért.⁵

A beszéd után újból latin nyelven folytatódott a szertartás. A pap a Szentháromság nevében háromszor földet hintett a sírba, elmondott egy antifónás zsoltárt, s ekkor megint egy szempontunkból fontos rész került sorra: az az *Oremus fratres charissimi* kezdetű szöveg, amely a Halotti Beszéd úgynevezett Könyörgésének latin eredetije. Végül több imádság elmondásával fejezték be a szertartást.

A temetési szertartásnak itt előadott rendje megvan a Halotti Beszédet magában foglaló Pray-kódexben is.⁶

A Halotti Beszéd befejező részének, az úgynevezett Könyörgésnek latin eredetijét Révai Miklós jelölte meg először.⁷ Csakhogy ő a nürnbergi Szent Katalin-kolostornak XIV.

lag, sem tartalmilag nem imádság ugyan, de sok imádságoskönyvben és egyszerűbb emberek mindennapi imádságában is szerepel: a Tízparancsolat, az Egyház öt parancsolata, a hét szentség felsorolása.

⁵ „Olim sive ante sive post mortui inhumationem flebat ad eos, qui convenerant, solemniss sermo, vel in defuncti laudem, vel ad excitandos fideles, ut instantes ad Deum preces funderent pro ipsius animae requie.“ Edmundus Martene: *De antiquis ecclesiae ritibus*. Editio secunda. Antverpiae, Typis de la Bry. 1736. Tomus II. Liber III. Caput XIV.

⁶ A Pray-kódexet leginkább csak Ocskay Antalnak (Régi Magyar Nyelvelmékek. Első kötet. Budán, 1838. A bevezetésben, O. A. aláírással [= Ocskay Antal püspök]), Széchy Károlynak (Irodalomtörténeti Közlemények, 1895. évf.), Réthei Prikel Mariánnak (A Pannonhalmi Szent Benedek-Rend Története. Szerkeszti Erdélyi László. Első kötet: A Pannonhalmi Főapátság Története. Budapest, 1902. 439–470. l.) és Karácsonyi Jánosnak (i. h.) leírásából ismerjük, mivel a kódex a mai napig sincs kiadva. Pedig már Széchy Károly 1895-ben s legújabbban is Karácsonyi János sürgette közzétételét.

⁷ Révai Miklós: *Antiquitates Literaturae Hungaricae*. Volumen I. Quod complectitur duas allocutiones funebres. Pestini, M.DCCC.III. pg. 40–42.

századból való Agendájában találta meg ezt a latin szöveget, míg Ocskay Antal magában a Pray-kódexben fedezett fel hasonlót. Ez a két latin szöveg eltér egymástól két helyen egy-egy szóban, tehát egymásnak változatai. Nevezetes körülmény azonban, hogy a Halotti Beszéd úgynevezett Könyörgése a két változat közül nem a Pray-kódexben levőt követi, hanem pontosan azt, amit Révai Miklós a nürnbergi Agendában megjelölt. Az igazi eredeti szöveget tehát mégis csak Révai Miklós mutatta ki, Ocskay Antal pedig az eredetinek egy változatát derítette fel.

Az alábbiakban párhuzamosan egymás mellé állítjuk a nürnbergi Agendából való eredeti latin szöveget, azután ennek szószerinti mai magyar fordítását és végül a Halotti Beszéd Könyörgését; ez utóbbit az egykorú kiejtés szerint, Szinnyei József olvasásában.⁸

<i>A nürnbergi szöveg:</i>	<i>A nürnberginek fordítása:</i>	<i>A Halotti Beszéd szövege:</i>
Oremus, fratres charissimi! pro spiritu <i>chari nostri</i> ,	Imádkozunk, kedves testvéreim, <i>kedveltünknek</i> lelkéért,	Szerelmes brátim! Vímádjomuk <i>ez szegény ember</i> likiért,
quem Dominus de laqueo huius seculi liberare ⁹ dignatus est,	akit az Úr e világ tömlöcéből kiszabadítani méltóztatott,	kit Úr <i>ez nopun ez homus</i> világ timnücébeleül mente,
cuius corpusculum hodie sepulturae traditur:	akinek testét ma temetjük:	kinek ez nopun testét tümetjük:
ut eum pietas Domini ¹⁰ in sinu Abrahae Isaac, et Jacob, collocare dignetur;	hogy őt az Úr kegyesége Ábrahám, Izsák, és Jákob kebelébe helyezni méltóztassék;	hogy Őr üjt kegyilméhel Abraám, Izsák és Jákob kebelében helyhözje;
ut, cum dies iudicii advenit,	hogy, mikor az ítélet napja elérkezik,	hogy bírságnop jutva
inter Sanctos et Electosuos, eum in parte dextra collocandum resuscitari faciat.	szentei és választottai közé, jobb oldalra állítani támassza föl.	<i>mënd</i> üjt szentü és ünüttei küzikün joy feleül joktotniá fleszje üjt.
		<i>Es tiij bennetük. Clamate ter: Kyrie eleison.</i>

A Halotti Beszéd fordítása, mint ebből az összehasonlításból kitűnik, hű, de nem szolgálai, sőt inkább mondhatni, esinos

⁸ L. a Magyar Nyelv 1926. évf. júniusi számában.

⁹ *liberare* helyett a Pray-kódex Ocskay-felfedezte szövegében *vocare* van.

¹⁰ *Domini* után a Pray-kódex közbeszúrja: *immensa*.

fordítás. A latinban is ez esetben csak figurális jelentőségű „*dignatus est, — dignetur*“ szavakat nem fordítja le; a „*pietas Domini*“ birtokviszonyt más szerkezettel adja vissza.

Ezt a szöveget a Régi Magyar Nyelvelmékekben való kiadatása óta emlegeti az irodalomtörténet „Könyörgés“-nek. Azelőtt „Rövidebb megszólítás“-nak,¹¹ vagy „*Allocutio funebris altera brevior*“-nak,¹² vagy csak „*sermo*“-nak¹³ nevezték. S ezek a régi elnevezések inkább is illenek rá.

Hogy nem nevezhető „Könyörgés“-nek, azaz imádságnak, az első tekintetre világos. Híjával van ugyanis az imádság-forma legfőbb jegyének, az Istenhez hozzábeszélő jellegnek. Hiszen nem Istenhez fordul vele a pap, hanem a népet, a körülötte állókat szólítja meg: „Szerelmes brátim!“ Felhívja őket: „*Vimádjomuk...*“

Hasonló eredményre jutunk, ha a „Szerelmes brátim“ kezdetű szöveg latin eredetijének a szertartásokban való szerepét tekintjük.¹⁴ Ez a latin szöveg valóban többször előfordul „*Oratio*“ = Könyörgés megnevezéssel a régi szertartási könyvekben,¹⁵ bár sem tartalma, sem használata szerint nem imádság, hanem csak bevezetés az utána következő imádsághoz. Efféle szerkezetek a multban általános használatúak voltak az egyházi liturgiában. A mai szertartásokban is megtalálhatók még számos esetben, s különösen tisztán megvannak a nagypénteki ünnepélyes könyörgésekben. Minden egyes könyörgés előtt kihirdeti ünnepélyesen a pap, hogy kikért mondja legottan imádságát és felhívja a híveket, hogy imádkozzanak vele; majd „*Hajtsatok térdet*“ fölszólítás és „*Keljetek föl*“ fele-

¹¹ Régi Magyar Nyelvelmékek. 6. 1.: „Könyörgés, vagy eddig úgy nevezett: Rövidebb megszólítás.“

¹² Révai Miklós, i. h.

¹³ Koller József: *Historia Episcopatus Quinqueecclesiarum. Posonii, 1782. Tomus I.* (A Pray-kódexről szóló II. appendixben. 382—416. l.) — Irodalomtörténeti kézikönyveinkben és tankönyveinkben úgy olvassuk, hogy a Halotti Beszédnek teljes szövegét Sajnovics János adta ki először. Azonban a Demonstratióknak „*Hafniae Mense Januario Anno MDCLXX*“ megjelent kiadásában semmi sincs a Halotti Beszédből; a Nagyszombatban, 1771-ben (Tyrnaviae, év nélkül) megjelent II. kiadásban pedig „*sermo Ungaricus*“ megnevezéssel a beszéd első, nagyobb fele van meg, a „Szerelmes brátim“ kezdetű befejező rész még itt is hiányzik. A teljes szöveg csak Koller Józsefnek itt említett művében jelent meg először. Őt említette egyébként a teljes szöveg első kiadójaként már Széchy Károly is i. m. 8. l.

¹⁴ A görög vonatkozásokra I. Czebe Gyula: A Halotti Beszéd és Könyörgés s a görög és latin szertartás. Egyetemes Philologiai Közölny, 1915. évfolyam 38. l.

¹⁵ Ez a körülmény ejtette tévedésbe a Régi Magyar Nyelvelmékek kiadót.

let után mondja el a könyörgést, az imádságot.¹⁶ Ugyanilyen szerkezetben szerepelt az „Oremus, fratres charissimi“ kezdetű szöveg is. Martene Ödön¹⁷ hatalmas művében huszonegy változatot¹⁸ közöl a középkor első századaiból fennmaradt temetési szertartásokból. Ezekben majdnem kivétel nélküli következtetéssel szerepel ez a felszólítás a halott sírbatétele után mondandó könyörgések előtt.¹⁹ Úgy, mint a föntebb leírt temetési szertartásban is.

Az „Oremus, fratres charissimi“ tehát nem Oratio = Könyörgés, azaz nem imádság, hanem — a liturgikus írók kifejezései szerint — : előszó, vagy bevezetés, vagy monitio, azaz felszólítás, intés, buzdítás.

A Halotti Beszéddel kapcsolatos „Szerelmes brátim“ kezdetű szöveget illetőleg Ocskay Antal és Réthei Prikkel Marián úgy vélekedtek, hogy azt nem az előtte levő beszéddel együtt mondotta el a pap, hanem kevéssel utóbb a latin szertartási szövegbe az eredetije, az „Oremus, fratres charissimi“ helyett beillesztve. Ez azt jelentené, hogy a Pray-kódex használoi egy kis magyarosítással éltek a szertartásban, más szempontból pedig azt, hogy a liturgia szabályai ellen cselekedtek. Ilyesmit ezekről a buzgólelkű ismeretlen egyházi emberekről feltételeznünk nem lehet s nincs is okunk rá.

Ez a magyar szöveg semmi egyéb, mint a Halotti Beszéd befejező része. Egyetlen célja, hogy buzdítsa a híveket: imádkozzanak a halott lelkének nyugodalmáért. Az első rész ecseteli a bűnbeesés szomorú következményeit, hogy hathatóssá tegye az imádságra való felhívást; ami utána következik, a befejezés — a „Szerelmes brátim“-tól kezdve — újból, még nagyobb buzgalommal törekszik a beszéd egyetlen célzatának elérésére: imádkozásra bírni a híveket.

¹⁶ Lonovics József: Népszerű egyházi archaeologia. Bécs, 1837. Első kötet: Az egyházi évkör. 163—167. l. — Valentin Thalhofer: Handbuch der katholischen Liturgik. Freiburg in Breisgau, Herder. 1890. II. Band. 548. l. (1912-ben megjelent átdolgozott kiadásához nem sikerült hozzájutnunk). — Artner Edgár: Az egyházi évek, ünnepeinek és szertartásainak kimerítő leírása és magyarázata. Budapest, 1923. 161. l. — Ugyanez a véleménye a legnagyobb magyar liturgikus tudósnak, Mihályfi Akosnak is.

¹⁷ I. m.

¹⁸ A pápa-temetés és a szír-temetés formulájával együtt értendő a 21.

¹⁹ Egy-két változathoz nincs szertartási szöveg, csak rubrikák vannak. Egyszer előfordul, hogy valóságos Oratio van az „Oremus, fratres charissimi“ előtt. De ekkor is következnek utána egyéb Oratiók.